

МРНТИ 16.01.33

С.Б. Бектемирова¹, З.А.Умирова¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, жалпы тіл білімі және еуропа тілдері кафедрасының доценты, ф.ғ.к., Алматы қаласы, Қазақстан

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті және «Ғылым ордасы» кешенінің базасындағы ғылыми-зерттеу институттарының бірлескен білім беру бағдарламаларының 2 курс магистранты, Алматы қаласы, Қазақстан

ТЕРМИНОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ НЕГІЗІ

Аннотация: Тілдің даму үдерісі үздіксіз жүріп жататын құбылыс. Жаңадан енген терминдер тілдің лексикалық қорын байытады әрі терминологиялық лексика қабатының дамуына өзіндік үлес қосады. Қоғамда қолданысқа енген кез келген термин – қоғам тарапынан қолдауды, тілдік тұрғыдан жүйелеуді қажет етеді. Сондықтан термин жасау, қалыптастыру, терминологияны жүйелеу, реттеу жұмыстарын дұрыс жолға қою, жалпы ғылыми-техникалық терминологияның даму бағытын белгілеу – бүгінгі күннің кезек күттірмейтін өзекті мәселелері болып табылады.

Бұл мақалада отандық және шетелдік терминология ғылымының теориялық және практикалық негізі туралы мәліметтер беріліп, олардың артықшылығы мен кемшіліктері өзара салыстырылады.

Тірек сөздер: термин, терминология, терминография, интернационализация, деинтернационализация

С.Б. Бектемирова¹, З.А.Умирова²

¹Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, доцент кафедры общего языкознания и европейских языков, канд.филол.н., Алматы, Казахстан

²магистрант 2 курса совместных образовательных программ научно-исследовательских институтов на базе Казахского национального университета им. Аль-Фараби и комплекса «Ғылым ордасы», Алматы, Казахстан

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

Аннотация. Процесс развития языка – непрерывное явление. Новые термины обогащают лексическую базу языка и способствуют развитию терминологической лексики. Любой термин, используемый в обществе, требует общественной поддержки, лингвистической систематизации. Поэтому создание, формирование, систематизация терминологии, регламентация, определение направления развития общенаучной и технической терминологии – актуальные вопросы современности.

В данной статье приводятся сведения о теоретических и практических основах отечественной и зарубежной терминологии, сопоставляются их преимущества и недостатки.

Ключевые слова: термин, терминология, терминография, интернационализация, деинтернационализация

S. B. Bektemirova¹, Z.A. Umirova²

¹Al-Farabi Kazakh National University, Associate Professor of the Department of General Linguistics and European Languages, Candidate of Philological Sciences, Almaty, Kazakhstan

²2nd year master student of joint educational programs of research institutes on the basis of the Kazakh National University named after Al-Farabi and the «Gylym Ordasy» complex, Almaty, Kazakhstan

THEORETICAL AND PRACTICAL BASIS OF TERMINOLOGICAL SCIENCE

Annotation. The process of language development is an uninterrupted phenomenon. New terms enrich the lexical base of the language and contribute to the development of terminological vocabulary. Any term used in society requires social support, linguistic systematization. Therefore, the creation, formation, systematization of terminology, regulation, definition of directions of development of general and technical terminology - current issues of modernity.

This article provides information about the theoretical and practical foundations of domestic and foreign terminology, comparing their advantages and disadvantages.

Keywords: term, terminology, terminography, internationalization, deinternationalization

Бізде күні бүгінге дейін «терминология» термині «тілдегі бүкіл терминдер жиынтығы» және сол «терминдер туралы ілім» деген ұғымдарды білдіріп келді. Сондықтан да болса керек термин жайын сөз еткен еңбектерде ұлттық *терминологиялық лексика* мен *термин туралы ғылым* терминтанудың даму тарихын, қалыптасуын тұтастықта, оларды бөлмей, бір атаумен белгілей отырып қарастыру байқалады. Біздіңше, мұның ара жігін ажыратып, әр ұғымды өзінің негізгі белгілеріне қарай атаумен айрықшалағанмыз жөн. Әдетте кез келген ғылым өзінің қарастыратын нысанын зерттеу, оның құпияларын ашу, даму және өзгеру заңдылықтарын анықтау қажеттілігінен туындайды, пайда болады. Сол сияқты ғылым мен техниканың дамуына байланысты жаңа ұғымдардың атаулары, терминдер саны арта келіп терминологиялық лексика қалыптасты. Ал терминдердің жасалуын, олардың мағыналарының өздері белгілейтін ұғымдарына сәйкес келуін, өзге тілдерден қабылдануын, тілдік және логикалық тұрғыдан жүйеленуін қамтамасыз ету қажеттілігінен терминтану ілімі пайда болды. Ендеше, бізге терминологиялық лексиканың қалыптасуы мен оны зерттейтін ілімнің пайда болу, даму тарихын да соған сәйкес нақтылай отырып қарастырған қисынды болса ке-рек. Әрине, бұдан оларды бір-бірінен мүлде бөлек, байланыссыз қарау керек деген түсінік тұмауға тиіс.

Ұлттық терминқордың қалыптасу тарихы ұлттық әдеби тілдің дамуымен тығыз байланысты. Ол терминологиялық лексиканы құрайтын атауларды шығу тегіне (қай тілден енгендігіне), жасалу жолы мен кезеңіне қарай бірнеше дәуірге бөле отырып, тарихи тұрғыдан зерттеуді қажет етеді. Ал термин туралы ғылым терминтанудың қалыптасу, даму тарихы ХХ ғасырдан бастау алады. Алайда терминтану тарихын ХV ғасырдан бастауды ұсынатын да ғалымдар бар. Мәселен, физиолог ғалым Жан-дар Керімбектің Ермаханы Өтейбойдақ Тілеуқабылұлының «Шипагерлік баян» атты еңбегінде кездесетін атауларды келтіре отырып, терминтану тарихын осы еңбек жарық көрген кезеңнен бастау керек деп санайды. Терминтану ғылымын қазақша *атаутану* деп атауды ұсынатын ол «Алғашқы қазақ атаутану ғылымының негізі 1468 жылы қаланғанын білдік. Қазақ атаутануының мыңжылдық тарихы бар, яғни Ресейді былай қойғанда, әлі Еуропада терминология ғылымы жоқ кезде, қазақ елінде негізі қаланған» деген пікір айтады. Ғалым пікірі терминтану ғылымының емес қазақ терминологиясының, оның ішінде медициналық терминологияның даму тарихы туралы сөз болғанда ескерілгені жөн болса керек. Қазақ тіліндегі термин шығармашылығының бастауларын іздегенде «Шипагерлік баянды» ескерусіз қалдырмау керектігі анық. Жалпы О.Тілеуқабылұлының бұл еңбегінің тілі мен ондағы терминдерді арнайы зерттеген орынды. Сонда ғана біз нақты деректерге сүйене отырып, тиісті тұжырымдар жасай аламыз.

«Қазақ терминологиясының жасалуын, дамуын және қалыптасуын зерттеуді, біздіңше, Октябрь революциясынан бастау керек. Бұл кезеңде малшаруашылығы, халық медицинасы; жер бедері, өсімдіктер дүниесі т.б. салалардан жасалған халықтық кәсіби сөздер, атаулар болды, бұлар революциядан кейінгі дәуірде ғылыми терминологияға үлкен бір сала болып енгенін айқындау қажет»[1].

Тілші ғалым А.Әбдірахмановтың бұл пікірі де жеке салалардың терминдерінің, терминологиясының қалыптасуына қатысты айтылған. Мұны терминтанудың ғылым ретінде қалыптасуы деп қараудың және оны Октябрь революциясымен байланыстырудың негізі бар деп айту қиын.

Бізде қазақ тіл білімінің ғылыми негізінің қалануын А.Байтұрсынұлы есімімен байланыстырып, оны ХХ ғасырдың басынан басталады деген пікір бар. Ал терминтанудың тіл білімінің, оның ішінде лексикологияның қойнауында пайда болған ғылым екендігін мойындасақ, онда терминтанудың тарихын да қазақ лингвистикасының тарихымен байланыста қарау керек. Сол тұрғыдан келгенде терминтанудың өткен жүзжылдықтағы дамуын бірнеше кезеңге бөліп қарауға болады. Отандық терминтанудың негізінің қалана бастауының алғашқы кезеңі қазақ тіл білімінің негізін қалаушы ғұлама ғалым Ахмет Байтұрсынұлы есімімен тығыз байланыста қараған жөн. Ғалым өзі жасап қолданысқа енгізген жүздеген терминдері арқылы терминжасам тәсілдерін анықтап, оларды термин шығармашылығында ұтымды пайдаланудың, ұлттық терминжасам үлгілерін қалыптастырудың жолын көрсетті. 20-жылдары А.Байтұрсынұлы термин комиссиясының төрағасы бола жүріп, көптеген жаңа терминдерді салалық мамандармен қосыла талқылап, оларды бекітіп, қолданысқа енгізді. Өзі басқарған комиссия бекіткен терминдерді сөздік түрінде бастырып шығарып, көпшілік қауымға, мамандарға ұсынды. 1926 жылы Қызылордада «Орысша-қазақша әскерлік атаулары» (Русско-казакская военная терминология) 5000 дана таралыммен, 1927 жылы «Пән сөздері» 10 000 дана таралыммен басылып шықты. 1931 жылы жарық көрген «Атаулар сөздігі» де сол жылдардың жемісі. Оның бұл еңбектері *терминографияны* дамытудың алғашқы

ізденістері болумен бірге, *терминологиялық жұмыстарды* жүргізудің, оны бір орталықтан *басқару* мен *ұйымдастырудың*, оның ішінде, терминологияны *біріздендіру* мен оны *ретке келтірудің* де бастамасы еді. Сонымен қатар А.Байтұрсынұлы төл терминдер мен кірме терминдерді ұлт тілінің фонетикалық, орфографиялық заңдылықтарына сәйкес дұрыс жазудың, өзге тілдерден термин қабылдау мен термин алмасудың жолдарын, тәртібін атап көрсеткен ғалым. Бұл айтылғандардың барлығы да қазіргі терминтану ғылымының қолданбалы терминтану, семасиологиялық терминтану, ономасиологиялық терминтану деп аталып жүрген салаларының қарастыратын мәселелері. Ал А.Байтұрсынұлының 1926 жылғы Бакуде өткен Бірінші бүкілодақтық туркология съезінде жасаған баяндамасында қазақ зиялыларының тер-минологияны жасауда қандай қағидаттарды басшылыққа алып отырғандығын ортаға салып, осы қағидаттарды өзге түркі халықтарының да басшылыққа алу керектігін ұсынуы – терминологияның сол кезеңге тән даму үрдісін айқындап, терминтанудың қай бағытта даму керектігін көрсету болып табылады. Бұл аталғандар – жалпы терминтану мен салғастырмалы терминтану ауқымында қарастырылатын мәселелер. Осы себептен де отандық терминтанудың пән ретінде қалыптасу тарихында Ахмет Байтұрсынұлының алатын орны айрықша болмақ. Сөз болып отырған кезеңдегі терминологиялық лексиканың жасалуы мен қалыптасуына А.Байтұрсынұлымен замандас Н.Төреқұлұлы, Е.Омарұлы, Х.Досмұхамедұлы, Қ.Кемеңгерұлы, Ж.Күдерін, М.Жұмабайұлы, Ж.Аймауытұлы, М.Дулатұлы, Т.Шонанұлы сынды алаш зиялыларының да елеулі үлес қосқанын айту керек. Мысалы, Нәзір Төреқұлұлы кірме терминдерді қабылдау, оларды ұлт тілінің дыбыстық жүйесіне сәйкестендіріп жазуға арналған «Жат сөздер туралы» (Мәскеу, 1926. – 38 бет) деп аталатын еңбек жазса, 1924 жылы қазақ білімпаздарының тұңғыш съезінде Елдес Омарұлы «Қазақша пән сөздер» (Қазақ білімпаздарының тұңғыш съезі. Орынбор, 1925. –75-76.) деген тақырыпта баяндама жасап, терминология қағидаттарын съез қарауына ұсынған. Сондай-ақ өзге аталған алаш зиялылары да көптеген салалық терминдерді жасап, термин мәселесіне арналған мақалалар жариялаған. XX ғасыр басындағы қазақ терминологиясының жай-күйі туралы сөз еткенде 20-жылдарға дейін-ақ жарық көрген М. Әуезовтің «Қайсысын қолданамыз?» («Сарыарқа» газеті. 1917 жылғы қазанның 9-ы. №17) және «Ғылым тілі (научный термин)» деп аталатын («Абай» журналы. 1918 жыл, №7. 4-7 беттерде) мақалаларын атамай өтуге болмайды. Ғалымның бұл аталған мақалалары терминдерді біріздендіру мен ұлттық ғылым тілінің болашағы туралы мәселе көтерген алғашқы жарияланымдардың бірі.

Осы кезеңде қазақ зиялылары бірнеше арнаулы саланың негізгі ұғымдарының атауларын өз тілімізде жасап, қолданысқа енгізді. Бұл істен қазақ оқығандарының ешқайсысы да шет қалмай, көпшілігі ондаған, бірқатары жүздеген қазақша жаңа терминдер жасаған. Олар маманданған салаларының ұғымдарын ұлт тілінде атап, кәсіби қызметінде қазақ тілін кеңінен пайдаланып, оны ғылым мен білімнің тілі ретінде дамытуды өздерінің төл міндеті санады. Қазақ тілінің қоғам өмірінің барлық салаларындағы қолданысын кеңейтіп, ғылым тілін, терминологиялық лексиканы ұлттық тіл негізінде қалыптастыру, ұлт тіліндегі термин шығармашылығын дамыту – бұл кезеңнің басты ерекшелігі болып табылады.

30-жылдардан бастап қазақ терминологиялық лексикасын қалыптастыру мен дамытудың жаңа кезеңі басталды. Бұл кезеңді «қазақ терминологиясы дамуының кеңестік дәуірі» деуге болады. А.Байтұрсынұлы кезеңіндегі қазақ зиялыларының ғылым тілі мен терминологиялық қорды қалыптастыруда ұстанған бағыттары мен

олардың негізге алған қағидаттары қатты сынға алынды. Олар ұлт тілінің дамуына үлкен нұқсан келтіретін, қазақ ұлтын совет халқынан оқшаулап кері тартағын «түркішіл», «пантүркішіл», «ұлтшылдық», «пуристік» бағыт ұстанды делініп, сол 30-жылдарға дейінгі жиырма жылдай уақытты қамтитын алаш оқығандарының терминологияны дамытуда ұстанған бағыт-бағдары басқа арнаға бұрылды. Ендігі жерде кеңес одағы халықтарына ортақ *жалпыкеңестік терминологиялық қор құру* мақсаты қойылды. Одақты құрайтын барлық ұлттық республикалар орыс тілінің терминологиясын үлгі ете отырып, ұлттаралық тіл мәртебесіне ие осы тілмен ортақтығы мол терминологиялық қор қалыптастыру көзделді. КСРО-да терминологияның халықаралық сипатын арттыруға баса мән берілді. Ұлттық республикалардың көпшілігі кеңестік тіл саясатына сәйкес белгіленіп отырған осы бағытқа қарай бетбұрыс жасады. Қазақстан да 30-жылдардан бастап ұлттық терминологиялық қорын осы жаңа бағытқа сәйкес қалыптастыруды бірден қолға алып, осы іске белсене араласқан республикалардың бірі болды. Қазақ терминологиясын дамытудың осы кезең талаптарына жауап беретін жаңа қағидаттары белгіленді. Сөйтіп, барлық терминологиялық жұмыстар кеңестік тіл саясатының талаптарына лайықталып жасалған терминология қағидаттарына сай жүргізіле бастады. XX ғасырдың 30-90 жылдары аралығын қамтитын 60 жылдай уақыт ішінде терминология дамуының негізгі бағытын белгілеп отырған мемлекеттің саяси курсы, оған негізделіп белгіленген тіл саясаты да айтарлықтай өзгеріске ұшыраған жоқ. Сол себептен де жалпы кеңес одағындағы терминологияны дамытудың бағыты, ұлттық республикаларда да сол бағыттағы жұмыстардың жүргізілу тәртібі мен бағдары да басқа арнаға бұрыла қоймады. Қайта жыл өткен сайын орныға түсті. Біздің қазіргі қолданыстағы терминологиялық қорымызды құрайтын терминдеріміздің елеулі бөлігі дәл осы кезеңде жалпыкеңестік терминқор қалыптастыруды мақсат еткен уақытта жасалып, қалыптастырылды. Сондықтан да ұлттық терминологиялық қорымыздың даму, қалыптасу тарихындағы бұл кезеңнің өзіндік орны бар.

Қазақ терминологиясы дамуының бұл кезеңіне тоқталғанда белгілі тілші ғалым Құдайберген Жұбанов есімін атамай өте алмаймыз. Ол 30 жылдардың басынан бастап, өзі жаппай қуғын-сүргін құрбаны болған 1937 жылға дейінгі бірнеше жыл аралығында ғана терминология саласында барынша өнімді жұмыс атқарды. Мемтерминком жұмысына басшылық етті, Мемлекеттік терминология комиссиясы Бюллетенінің төрт санын шығарды. Онда әлеуметтік экономика, математика, физика, ботаника сияқты ғылым салаларының терминдері мен терминология, орфография мәселелеріне арналған мақалалар жарияланды. Ол ұсынған терминология қағидаттары 1935 жылы Мәдениет қызметкерлерінің съезінде қабылданды. Ғалым ұсынған қағидаттардың ресми бекітілуі Қазақстандағы терминологияны дамытудың жаңа бағытының лингвистикалық негізі бар дегенді заңдастыру еді.

Ж.Молдажаровтың «Қ.Жұбанов еңбектері сол жылдардағы тіл құрылысы саласындағы идеологиялық күресті қорытындылайды» деген пікірінің негізі бар. Шындығында да солай. Қ.Жұбанов өз кезеңінің талаптарына жауап беретін жаңа қағидаттар жасап, оны съезде ресми бекіту арқылы қазақ терминологиясы дамуының жаңа кезеңінің басталуына, ендігі жерде республикадағы терминологиялық жұмыстардың КСРО-ның белгілеп отырған тіл саясатына сәйкес жүргізілуіне негіз қалады. 30-жылдардың орта тұсынан бастап термин жасау, терминдерді шет тілдерінен қабылдау, терминдерді жазу, бір сөзбен айтқанда барлық терминологиялық жұмыстар ғалым ұсынған қағидаттарды негізге ала отырып жүргізілді.

Тілші ғалым А.Әбдірахманов «Қ.Жұбановтың осы айтылған идеялары мен қағидалары тіл майданындағы күресте жеңіп шықты. ...интернационалдық терминдердің орыс тіліндегідей вариантта жазылуы Қ.Жұбановтың дәйекті күресінің арқасында 1935 жылы республика Мәдениет қызметкерлерінің съезінде қабылданып, қазақ тілінің дамуы барысында өмірден бекем орын тепті. Сойтіп, Қ.Жұбановтың ғылым жолындағы табанды күресінің арқасында орфографияның негізгі мәселелері мен терминология программаларында нағыз төңкеріс жасалды, жаңа бағыт жүзеге асырылды» – деп жазады [2].

А.Әбдірахмановтың «ғалымның табанды күресінің арқасында орфографияның негізгі мәселелері мен терминология программаларында нағыз төңкеріс жасалды, жаңа бағыт жүзеге асырылды» деген тұжырымын сол кезеңнің шындығы ретінде қабылдаған орынды. Қ.Жұбанов жасаған қағидағтар көп ұлтты мемлекетті құраушы халықтардың тілдерін, олардың терминқорын қалыптастыруда көздеп отырған мақсатына, жаңа заман талабына сай жасалды. Сондықтан да замана сұранысын ескере отырып жасалған бұл қағидағтар терминологиялық жұмыстарды жүргізу барысында ұзақ жылдар бойы басшылыққа алынып келді. Кеңестік кезеңде терминология қағидағтары жөнінде әңгіме қозғап, өзіндік ұсыныстарын айтқан ғалымдар болды. Н.Сауранбаев, С.Бәйішев, М.Балақаев сынды ғалымдар тарапынан жазылған қағидағтар жөніндегі мақалаларды солардың қатарына қосуға болады. Алайда бұл мақалалар Қ.Жұбанов қағидағтарының одан әрі орныға түсуіне, осы саладағы жұмыстарды нақтылай түсуге септігін тигізгенімен, терминқор қалыптастыруда ұстанып отырған бағытымызды өзгерте қойған жоқ. Ондай өзгерістерді уақыттың өзі де қажетсіне қоймап еді. Сонымен тер-минология дамуының бұл кезеңінде қазақ совет тіл білімінің көрнекті өкілі профессор Құдайберген Жұбанов жасаған қағидағтар жалпысоветтік терминқор қалыптастыру бағытындағы терминологиялық жұмыстарды жүргізуде бағдар беруші негізгі ғылыми лингвистикалық құжат ретінде басшылыққа алынды. Қазақ тілінің бүгінгі қолданыстағы терминдерінің елеулі бөлігі кеңестік кезеңде осы қағидағтарға сүйене отырып жасалды, өзге тілдерден қабылданды және жазылды. Сол себепті қазақ терминологиясының даму тарихында Қ.Жұбановтың, ол жасаған қағидағтардың өзіндік орны бар.

30-90 жылдары Қазақстанда терминтану пән ретінде қарқынды дамыды немесе терминтанудың теориялық, әдіснамалық, әдістемелік негізі жасалды, отандық терминтанудың ғылыми мектептері қалыптасты, ұлт тіліндегі термин шығармашылығы дамытылды деп айта алмаймыз. Алайда бірқатар практикалық жұмыстардың жүргізілгенін, терминологиялық сөздіктер жасалғанын, терминдерді қолдану мен біріздендіруге қатысты мақалалардың жарық көргенін айту керек.

Сөз болып отырған кезеңде Ә.Қайдаров, К.Мұсаев, Ө.Айтбаев, Т.Жанұзақов, А.Әбдірахманов, Ж.Молдажаров сынды тілші ғалымдар мен Ә.Сатыбалдиев Е.Аққошқаров сияқты сала мамандарының термин мәселелеріне арнап қалам тартқан өзге де авторлардың жекелеген ғылыми және ғылыми-көпшілік мақалалары жарық көрді. Ал арнайы зерттеулерге келер болсақ, Г.Қошқарбаев (1949), Т.Мұсақұлов (1958), М.Исамбаев (1961), Е.Рамазанов (1964), М.Нұғыманов (1966), Ж.Молдажаров (1972), С.Жансейітова (1989) сынды санаулы мамандар ғана терминология мәселелері бойынша кандидаттық диссертацияларын қорғады. 1986 жылы «Қазақ терминологиясының мәселелері» атты мақалалар жинағы, 1988 жылы Ө.Айтбаевтың «Қазақ терминологиясының дамуы мен қалыптасуы» деп аталатын

зерттеу еңбегі басылып шықты. Көптеген терминологиялық сөздіктер баспа бетін көрді. Олардың қатарына 1948-49 жылдары және 1962 жылы Ғылым академиясы шығарған терминологиялық сөздіктер топтамасы мен одан өзге де жеке авторлардың, авторлар ұжымының шығарған сөздіктерін жағқызуға болады.

Аталған кезеңде жасалған терминдердің саны мен сапасын, ұстанған жолымыз бен жүргізген жұмыстардың жетістігі мен кемшіліктерін анықтап, терминология саласындағы алдағы атқарылатын жұмыстарымызда оларды ескеріп, жақсы тәжірибелерін іске жаратып, кемшіліктерін қайталамау үшін бұл кезең әлі де жан-жақты зерттелуі қажет.

Сонымен, бұл кезеңде терминологияны халықаралықтандыру бағытына басымдық беріліп, КСРО халықтарына ортақтығы мол жалпыкеңестік терминологиялық қор қалыптастыру көзделді. Жекелеген республикаларды есептемегенде, одақты құраған халықтардың басым көпшілігі терминологиясын қалыптастыруда орыс тілін үлгі тұтып, дайын термин қабылдайтын негізгі сыртқы көз ретінде де орыс тіліне жүгінді. Бізде де солай болды. Нәтижесінде лексикалық құрамы жағынан орыс тілімен ортақтығы мол, терминдердің айтылуы мен жазылуы тұрғысынан да одан айырмашылығы мейлінше аз терминқор қалыптастырылды. Ал ұлт тіліндегі термин шығармашылығы тоқырауға ұшырап, терминжасам тәсілдері жетілдірілмеді. Номендер мен өзге арнаулы лексемаларға да осы сипат тән екендігін айту керек. Ал отандық терминтануды пән ретінде дамытып, бұл саладағы іргелі ғылыми зерттеулерді жүргізу назардан тыс қалып келген десе де болады.

Аяқталған ғасырдың 90-жылдарынан бастап Қазақстанда терминология дамуының жаңа кезеңі басталып, ол өз кезегінде терминтанудың практикалық, ғылыми-әдістемелік және теориялық мәселелерін зерттеуге тың серпін берді. КСРО-ның іргесі сөгіле бастаған 80-жылдардың аяғынан бастап, сол кезеңдегі терминологияны қалыптастыру бағытындағы атқарылған істерге жаңаша қарап, басқаша бағамдау көрініс бере бастады. Ал кеңес одағының ыдырауы, 90-жылдары қоғам өмірінде болған түбегейлі өзгерістер ұлт тілдерінің дамуын жаңа бір биікке көтерді. Тәуелсіздігін жариялаған әр ұлт өз тілінің тағдырына, оның дамып өркендеуіне ұлт мүддесі тұрғысынан қарай бастады. Әліпби, орфография, терминология, ономастика, тілді үйретудің әдістемесі сияқты мәселелерге айрықша көңіл бөлініп, үстем тілдің ықпалы күшті болған кезеңдегі бұл салалардағы орын алған кемшіліктер айқындалды. Оларды түзетіп, ұлт тілін дыбыстық, құрылымдық және сөздік құрам тұрғысынан өз ерекшеліктері мен заңдылықтарын сақтай отырып дамытуға соңғы жылдары көп көңіл бөлінді. Тәуелсіз мемлекеттің, егемен елдің мемлекеттік тілі ретінде қазақ тіліне қоғам өмірінің сан түрлі саласында қолданылу мүмкіндігі беріліп, соған сөйкес оған қосымша міндеттер де жүктелді. Термин қолданылмайтын адам қызметінің саласы болмайтындықтан әсіресе, терминология мәселелеріне ғылыми қауымның, түрлі сала мамандарының, жалпы жұртшылықтың назары айрықша ауды. Қазақ тілі білім беру, заң шығару, іс жүргізу, түрлі ақпараттар тарату тілі ретінде қоғамдағы қызмет аясын кеңейтуі үшін сол сан түрлі салалардағы ұғымдарды дәл бейнелеп, кәсіби, ресми қарым-қатынастарды қамтамасыз ете алатын тіл болуы керек. Ал ол үшін оның терминжасам тәсілдері жетілдірілген әрі тұрақты түрде жұмыс істеп тұратын, терминдер жүйесі қалыптасқан, терминологиялық лексикасы нормаланған тіл болуы қажеттігі сөзсіз. Кеңестік дәуірде ұзақ жылдар бойы қоғам өмірінің көптеген салаларындағы қызметі шектеліп, үздіксіз түрде жүргізіліп отыруға тиіс терминологиялық жұмыстар өз деңгейінде қолға алынбай келген

тілдің мұндай талаптарды бірден мүлтіксіз атқарып кете қоюы онайға соқпасы белгілі. Сондықтан да кезінде жіберілген кемшіліктерді түзетіп, атқарылмаған істерді кәсіби деңгейде қолға алып, терминологияны ұлт тілінің мүддесіне сәйкес жетілдіре түсу міндеті туындады. Бұл іске тіл мамандары да, терминтанушылар мен пән мамандары да белсене ат салыса бастады. Олар зиялы қауымға, ғалымдар мен түрлі сала мамандарына ұлт тілін ғылым-білімнің, техниканың, өнер мен мәдениеттің, ел басқару мен заң шығарудың тілі ретінде дамытып, қолданыс аясын кеңейтіп, уақыттың өзі жүктеп отырған міндетті атқаруға тиіс екендігін жақсы түсінді. Термин мәселесіне барынша араласушылар, мақалалар жазып, жекелеген терминдер мен терминологиялық сөздіктер жасаушылар, диплом жұмыстары мен диссертациялар қорғаушылар саны дәл осы кезеңде күрт өсті. Бұл қоғам өмірінде болған түбегейлі өзгерістерге сәйкес ұлттық сананың оянуына байланысты көрініс берген табиғи құбылыс. Мұндай процесс бодандықтан босап, отарлық құрсауынан шыққан елдердің барлығына дерлік тән нәрсе. Тек отарсыздану (деколонизация) әр елдің нақты жағдайына байланысты түрлі деңгейде, әртүрлі қарқынмен жүргізілуі мүмкін. Отарсыздану елдің саяси-экономикалық, мәдени деңгейі мен әскери қуаты сынды факторларға тәуелді болатыны сияқты тіл саласындағы ұлттық бағытта даму да сол елдегі қалыптасқан тілдік ахуалмен тікелей байланысты.

КСРО кезінде терминологияны халықаралықтандыру бағытына басымдық берілді. Көп ұлтты алып мемлекеттің тұтастығын күшейтіп, түрлі салалардағы мамандардың кәсіби қарым-қатынасын жеңілдетіп, тілдік бөгетті жою үшін де бұл бағыт қажет болды. Сондай-ақ ең бастысы қоғам өмірінің, арнаулы салалардың барлығындағы орыс тілінің үстемдікке ие болуы үшін де халықаралықтандыруға мақсатты түрде көңіл бөлінді. Кеңес одағында терминологияны халықаралықтандыруда да отарлау саясатына тән сипат болды. Оны мынандай факторлардан айқын көруге болады. Мысалы, кеңестік республика халықтарының орыс әліп-биіне көшіріліп, халықаралық терминдер мен *большевик, коммунист, колхоз* сияқты жүздеген советизмдер мен руссизмдерді орыс орфографиясына сәйкес жазудың міндеттелуі соның айқын көрінісі. Одақ құрамына кірген көптеген ұлттар терминдерді өз тілдерінің фонеморфологиялық заңдылықтарына сәйкестендірмей, дәл орыс тіліндегі қалпында қабылдап, солай жазып-айтуына тура келді. Сондай-ақ итернационализмдер мен советизмдерді аударуға да тыйым салынды. Соның нәтижесінде ұлт тілінің төл заңдылықтары бұзылды және терминологиялық аударматежеліп, жалпы термин шығармашылығының дамуына тосқауыл қойды. 90-жылдары тәуелсіз республикалардың пайда болуына байланысты ұлттық сананың оянуы отарлау саясатымен астасып жүргізілген терминологияны халықаралықтандыру (*интернационализация*) бағытына қарама-қарсы терминологияны ұлт тілінде жасау, бұрынғы қабылданған терминдерді ұлт тіліндегі баламамен алмастыру (*деинтернационализация*) бағытының өріс алуына жол ашты. Соңғы он-он бес жыл ішінде көптеген терминдердің аударылып, бірқатар терминдердің жазылуына өзгеріс енгізілуі осы үрдістің жандана бастағандығының дәлелі бола алады. Жалпы кеңестік термин қор құру мақсатын көздеп, терминологияны халық-аралықтандыру бағытын ұстанған кезеңде мұндай әрекетке жол берілмес еді. Егер жол беріле қалса, онда ол ұлтшылдықтың белен алғандығы, пуризмге жол берілгендігі ретінде бағаланып, оған қарсы қатаң шаралар қолданылар еді.

Сонымен 90-жылдардан бері көрініс бере бастаған ұлт тілінде жасалған терминдерге басымдық беру бағыты ұлттың өз дербестігін, ұлттық ерекшелігін сақтауға бет бұруымен байланысты туындап отырған табиғи құбылыс. Тәуелсіздік алған

елдерде отарсыздану процесінің жүргізілуі қандай заңды болса, соның ішінде ұлт тілінің ғылым саласындағы, терминологиядағы деинтернационализация процесінің өріс алуы да сондай заңды. Дәлірек айтқанда, терминологияның ұлттық сипатын арттыруға ұмтылу сол отарсызданудың тілдегі бір көрінісі. Мәселен, ономастика саласында жүздеген топонимдердің (кала, аудан, ауыл, көше, станция атаулары) тарихи немесе жаңадан жасалған атаулармен алмастырылуы, аты-жөндерін ұлттық үлгіде жазып, жаңа туылған балаларға жаппай қазаша ат қою түрінде көрініс берсе, терминологияда ол жүздеген жаңа терминдердің жасалуы, өзге тілден енген терминдердің төл атаулармен алмастырылуы түрінде көрініс тауып отыр. Осындай табиғи процесінің жүріп жатуы терминтанудың пән ретінде дамуына да әсер етпей қоймады.

Бір жағынан ұлт тіліндегі термин шығармашылығының жандануы мен термин-қорды қалыптастыруға деген кеңестік көзқарастың өзгеруі терминологияның дамуының қазіргі заманға сай жаңа бағытын белгілеуді қажет етсе, екінші жағынан жарыспалы нұсқалардың көбеюі, бірізділіктің, тілдік норманың сақталмауы, терминжасам, терминдерді қолдану мен оларды аудару, терминологиялық сөздіктер жасау барысында кемшіліктердің орын алуы терминологияның практикалық әдістемелік мәселелерін шешуді, терминологиялық жұмыстарды жоғары кәсіби деңгейде жүргізуді қажет етіп отыр. Осындай қажеттіліктердің пайда болуы, ұлт тіліндегі терминдерді реттеу мен жүйелеуге деген талаптың артуы – терминологияны өзекті мәселе ретінде күн тәртібіне шығарып, бұл саланың теориялық, практикалық мәселелерін ғылыми тұрғыдан арнайы зерттеуді, терминтанушы, терминші мамандар даярлауға сұранысты да туғызды [3].

Бұл кезеңде терминтану мәселелерін арнайы зерттеуге едәуір көңіл бөліне бастағаны байқалады. Терминтану мәселелерін арнайы қарастырған Ә.Қайдар, Ө.Айтбайұлы, Б.Қалиұлы, Ш.Құрманбайұлы, Е.Әбдірәсілов сынды тіл мамандарының зерттеу еңбектері, мақалалары жарық көрді. Оқу құралдары мен әдістемелік құралдар (Ш. Құрманбайұлы, С.Әлісжанов) жарияланды. Тілшілер мен салалық мамандар арасында байланыс бұрын да болған, сол байланыс осы кезеңде бұрынғыдан да жандана түсті. Терминология мәселелеріне арналған конференцияларға, семинарлар мен дөңгелек үстелдерге сала мамандары шақырылып, олардың ұсыныс-пікірлері ортаға салынды. Терминологияны реттеудің көптеген мәселелері бірлесіп талқыланды. Тіл мамандары мен салалық мамандар бірлесіп бірқатар терминологиялық сөздіктер жасады. Тілшілер терминология мәселелерін зерттеуге ынта білдірген салалық мамандарды, тіл білімі институтына қызметке тартты, ғылыми жобаларға қатыстырып, диссертациялық тақырыптар берді. Олардың арасында тіл мамандарының ғылыми кеңесшілігімен диссертация қорғағандар да болды. Ө.Айтбайұлының кеңесшілігімен математик (физика-математика ғылымдарының кандидаты) Ш.Білал 1997 жылы «Ұлттық ғылым тілі негіздерін қалыптастыру» деген тақырыпта, 2002 жылы Ө. Қайдардың кеңесшілігімен химик (химия ғылымдарының кандидаты) С.Ақасев «Терминнің тілдік және танымдық сипаты» деген тақырыпта докторлық диссертация қорғап, филология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алды. Жалпы 90-жылдардан бастап, кеңестік кезеңдегімен салыстырғанда терминтану саласындағы зерттеулер саны күрт өсті. Соңғы он шақты жыл көлемінде екі тіл маманы Ө.Айтбаев (1992), Ш.Құрманбайұлы (1999) және жоғарыда аталған екі салалық маман терминология мәселелері бойынша докторлық диссертация қорғады. Филологиялық білім алған жиырма шақты маман кандидаттық диссертация қорғады. Сан мен сапаның сәйкесе

бермейтінін ескерсек те, терминология мәселелеріне тілді тұтынушы көпшілік, түрлі сала мамандары тарапынан сұраныс туындап, соған сәкес оған ғылыми қауым тарапынан мән беріліп отырғаны анық. Терминтану бойынша зерттеулер санының артуы бұл салада ғылыми тұрғыдан шешімін табуға тиіс өзекті мәселелердің көп екендігін де білдіреді. Сонымен қазір терминтану саласындағы ғылыми ізденістер жалғасын тауып жатыр. Бірақ әзірге Қазақстанда терминтану теориясына, оның ғылымдар жүйесіндегі орнын анықтауға немесе терминологияны зерттеудің жаңа бағыттарын белгілеуге бастайтын үлкен жаңалық алып келген іргелі зерттеулер көп жарық көрді деп айтуға ерте. Біздегі зерттеулердің дені салалық терминдердің жасалу тәсілдерін, өзіндік ерекшеліктерін, оларды реттеудің жолдарын анықтауға арналған сипаттамалық тұрғыда жазылған диссертациялық жұмыстар. Терминтану тарихының беттерін толықтыруға қажет болатын шолулар мен дерекнамалық еңбектер. Олардың арасында да салалық терминологияларды реттеуге септігін тигізуге жарайтын тұжырымдар, нақты ғылыми нәтижелер де бар екендігін жоққа шығаруға болмайды. Алайда бұл саладағы зерттеулерді жаңа сапалық деңгейге көтеру қажеттігі анық байқалып отыр. Қазіргі терминтану салсындағы ізденістердің ғылыми нәтижелері ретінде қазақ терминологиясының XX ғасырдағы даму кезеңдерін, әр кезеңнің өзіне тән сипатын анықтау, терминжасамның тәсілдері мен терминқор қалыптастырудың көздерін атап көрсетіп, қазақ терминологиясының кешегі қалпы мен бүгінгі жай-күйіне баға берген, терминқорды қалыптастыруда ұстанатын ғылыми қағидағарды анықтаған, терминологияны жетілдіруде, терминологиялық жұмыстарды жүргізуде орын алған кемшіліктерді көрсеткен ғылыми-теориялық, қолданбалы, әдістемелік еңбектерді атап айтуға болады [4].

Әлемнің бірқатар елдерінде терминтанудың пән ретінде дамуының өзіндік тарихы бар. Мысалы, Австрия, КСРО (оның ішінде Ресей, Украина, Балтық жағалауы елдері), Чехословакия (қазіргі Чехия мен Словакия), Канада, Польша, Скандинавия елдері (Норвегия, Финляндия, Швеция), Нидерланды, Испания, Франция сияқты елдерде терминтану мәселелері жақсы зерттеліп, терминологиялық жұмыстарды жүргізуге көп көңіл бөлініп келеді.

Шет елдердегі терминтанудың даму және қалыптасу тарихы туралы сөз болғанда алдымен австриялық ғалым О.Вюстердің есімі аталады. Ол 1931 жылы «Техника, оның ішінде, электроника тілін халықаралық нормалау» деген тақырыпта жазылған докторлық диссертациясын жариялады. Оның осы еңбегі терминология теориясын жасаудың алғашқы ізденісі, 1930-жылдары шет елдердегі термин туралы ғылымның негізін қалауға бастаған еңбек деп саналады. Терминтанудың негізін қалаған ғалым О.Вюстер австриялық (немесе австрия-германиялық) терминтанушылар мектебіне жетекшілік етті.

Бұл мектеп термин мен терминологиялық жүйенің логикалық жағына, яғни, ұғымдардың табиғатына, олардың өзара қатынасына, қасиеті мен ұғымға берілген анықтамаға (дефинициясына), сондай-ақ терминдерді стандарттаудың практикалық мәселелеріне, әсіресе, терминологияны халықаралықтандыруға баса мән бергендігімен ерекшеленеді.

О.Вюстер Стандарттаудың ұлттық органдар халықаралық федерациясына (қазіргі Стандарттау жөніндегі халықаралық ұйым ИСО) кіретін Терминология жөніндегі техникалық комитетті құрудың бастамашысы болған. Оның бастамасымен 1971 жылы ЮНЕСКО жанындағы Терминология жөніндегі халықаралық ақпараттық орталық – ИНФОТЕРМ құрылған. О.Вюстер қайтыс болғаннан кейін

Инфотермді терминология теориясы мен халықаралық ынтымақтастыққа көп еңбек сіңірген ғалым профессор Х. Фельбер басқарды. Ол бірінші халықаралық оқу құралының авторы. Бұл мектептің дамуына елеулі үлес қосқан ғалымдар К. Галинский, В.Недобиты, Г.Будин [5].

Ресейлік бірқатар терминтанушылар мен канадалық Г. Рондо сияқты кейбір ғалымдардың терминтану пән ретінде КСРО-да қалыптасты дегеніне қарамастан, хронологиялық жағынан да, алғашқы ғылыми еңбектердің жарияланып, терминтанудың ғылыми пән ретінде зерттеле бастауы мен терминологиялық жұмыстардың қолға алынуы тұрғысынан да Австрия терминтану мектебінің із-деністерін алдымен атаған орынды.

Австриялықтардан кейін ізінше КСРО терминтану мектебі қарқынды дами бастады. Біздіңше, оған сол жылдарда Австрия мен Чехословакия елдеріндегі терминтану саласында атқарыла бастаған істер белгілі дәрежеде ықпал етті.

КСРО терминтану мектебі деп аталғанымен сол одақты құраған республикалардың бәрінде терминология мәселелері жан-жақты зерттеліп, терминологиялық жұмыстарды жүргізу жоғары деңгейде жүзеге асты деуге болмайды. Ұлттық республикалардың көпшілігінде терминологиялық комиссиялар құрылып, ғылыми зерттеу институттарының құрамында терминология бөлімдері сияқты құрылымдар жұмыс істегенімен олардың жұмысының нәтижесі көрінбеді. КСРО-ны құраған республикалар ішінде барлық жағынан өзгелерге үлгі ретінде ұсынылған Ресейде терминологиялық жұмыстарға үлкен мән беріліп, оларда терминтану мектебі қалыптасты. Украина, Балтық жағалауы елдері сияқты республикаларда біршама ғылыми ізденістер мен практикалық жұмыстар атқарылды, жекелеген ғалымдардың ғылыми еңбектері жарық көрді. Бірақ олардың жалпы көлемі мен ауқымы Ресейдегімен салыстырғанда әлдеқайда аз еді.

Ресейлік терминтанушы ғалымдар олардағы терминтану теориялық негізі тіл құрылысы мен жазуды, ұлт тілдерін дамытуды жоспарлау бойынша атқарылған жұмыстар аясында 1930-жылдардан бастап қалана бастады деп санайды. 1933 жылы С.А. Чаплыгин мен Д.С. Лотте сынды ғалымдардың ұсынысымен Техникалық терминология комиссиясы құрылды. Кейіннен бұл комиссия – «Ғылыми-техникалық терминология комитеті» болып қайта құрылды. Қазір бұл комитет – «Ғылыми терминология комитеті» деп аталады. КСРО ғылым академиясы жанынан құрылған бұл комитеттің негізгі міндеті терминология теориясы мен терминологияны реттеудің әдіснамасын жасау болды. Кеңестік терминтану мектебінің негізін қалаушылардың бірі саналатын Д.С. Лотте терминологиялық жұмыстарды жүргізудің әдіснамалық негізін қалай отырып, терминологияны реттеудің жалпы қағидаттарын белгіледі және тұнғыш рет терминге қойылатын талаптарды анықтады. Терминтанушы ғалымдар оның осы еңбектері мен Э.К. Дрезеннің еңбектері, Г.О. Винокурдың мақалалары, кейінірек жарияланған А.А. Реформатскийдің мақалалары кеңестік терминтану мектебінің негізін қалады деген тұжырым жасайды.

Ресейдегі терминтанудың келесі кезеңі 40 жылдардың аяғы мен 60 жылдардың соңына дейінгі уақытты қамтиды. Бұл кезеңде негізінен терминнің мәртебесі төңірегінде Реформатский А.А., Капанадзе Л.А. және басқа да ғалымдар арасында қызу пікірталас орын алған. Терминология тарихына арналған Л.Л. Кутина, П.Н. Денисова, А.С. Герд, Е.Д. Коновалова еңбектері, терминтанудың логикалық аспектісін зерттеген Е.К. Войшвилло, Н.И. Кондаков, Д.П. Горский және терминдер-ді аударуға арналған Э.Ф. Скороходько еңбектері жарық көрген. Бұл Ресей тілші-лерінің терминология мәселелеріне шындап көңіл бөле бастаған кезеңі деп есептеледі.

70-жылдардан бастау алған келесі кезең терминтанудың нағыз кең қанат жайып, аймақтық терминтану мектептерінің пайда болған уақыты деп көрсетіліп жүр. Одақтың астанасы болған Мәскеуде терминтану саласындағы негізгі ғылыми жұмыстар КСРО ҒА-ның Ғылыми-техникалық терминология комитетінде Д.Лоттенің ізбасарлары А.М.Терпигоров, В.С.Кулебакин, В.И.Сифоров және Н.К.Сухов, С.И.Коршунов, К.А.Климовицкий, Э.А.Натансон, Т.Л.Канделаки, Г.Г.Самбурава, В.Ф.Журавлев сынды ғалымдар тарапынан жүргізілсе, екінші үлкен орталық Мәскеу мемлекеттік университетінің (МГУ) филология факультетінде П.Н. Денисов, В.П.Даниленко, В.М.Лейчик, В.Н.Прохорова, П.В.Веселов, Р.С.Саголова сынды ғалымдар зерттеулер жүргізіп, Г.Н.Агапова, Н.Б.Гвишиани, М.М.Глушко, С.В.Гринев, В.Л.Налепин сынды ғалымдар кіретін профессор О.С. Ахманованың мектебі қалыптасқан.

Осы кезеңде Л.Л.Кутина, Ф.П.Сороколетов, Е.Д.Коновалова, А.С. Герд, А.И.Моисеев сынды ғалымдар негізін қалаған Ленинградтық терминтану мектебі, Б.Н.Головин мен Р.Ю.Кобрин, В.Н.Немченко, К.А.Авербух сынды ғалымдар кіретін Горький терминтану мектебі, С.З.Иванов, Е.С.Анюшкин бастаған Воронеж терминтану мектебі пайда болған. Сібір мен Оралда да зерттеулер жүргізілген.

Ал 80-жылдардың басынан бастап, терминография теориясын жасауға бағытталған (Шайкевич, А.С.Герд, С.В.Гринев, Ю.Н.Марчук); терминологиялық редакциялаудың қолданбалы және терминтанудың философиялық жән әлеуметтік лингвистикалық (В.М.Лейчик, С.Е.Никитина), салғастырмалы, гносеологиялық мәселелері зерттеле бастады.

90-жылдардан бастап терминтанудың когнитивтік, ақпараттық (М.Н.Володина, Л.В.Ивина) және мәтінмен байланысты мәселелерін зерттеуге арналған жұмыстар жарық көрді.

Сөйтіп, КСРО кезінде бастау алған терминтану саласындағы зерттеулер саны жыл өткен сайын артып, Ресейде терминтанудың үлкен ғылыми орталығы қалыптасты. Бұл орайда А.Суперанская, Н.Подольская, Н.Васильева сынды ғалымдардың «Әлемде ХХ ғасырдың 30-жылдарынан бастап бар терминтерді реттеу мен жаңа терминдерді жасауда елеулі жұмыстар атқарып келе жатқан екі ірі терминологиялық орталық бар. Олар Астрия мен КСРОда» – деуінің негізі бар [6].

Қазіргі уақытта да Ресей ғалымдары терминтану саласындағы сол басымдығын сақтап қалып отыр. Себебі оларда қалыптасқан ғылыми мектеп және сол мектептен тәрбиеленіп, өсіп шыққан терминтанушы ғалымдар шоғыры бар.

Прага терминтану мектебі де аталған екі ірі мектептен кейінгі үлкен ғылыми орталық ретінде мойындалады. Прага лингвистикалық үйірмесінің негізінде қалыптасқан бұл мектеп терминдердің мәтіндердегі қолданысына мән бере отырып, терминологиялық лексикаға функциональдық және әлеуметтік мәдени тұрғыдан келетіндігімен ерекшеленеді. Ғылым тілін зерттеу оларда тілді мәдениет, өркениет пен технология саласындағы қатынас құралы ретінде қарастыра отырып жүргізіледі. Прага терминтану мектебінің дамуына елеулі үлес қосқан ғалымдар чехиялық Л.Дрозд бен словакиялық Я. Горецки.

Прага мектебінің Австрия және КСРО терминтану мектептерінің басты өзгешелігі – олардың ұлттық терминқор құру бағытын ұстанғандығы. Кеңес одағының терминтану мектебі де О.Вюстер негізін қалаған австрия-германиялық терминтану мектебі де терминологияны халықаралықтандыру бағытын ұстанып отырғанда олардың арасында орналасқан Прага терминтанушылар мектебі латын-грек және неміс

терминдерінің орнына ұлттық, славяндық терминдер жасауға басымдық берді. Бұл жағынан олар француздар мен француз тілді Канада терминтанушылар мектебіне ұқсайды. Қазақстанда бұл бағыт 20-жылдары алаш зиялы-лары қауымдасып еңбек еткен, терминқор қалыптастыру ісінің басында Ахмет Байтұрсынұлы тұрған кезеңде басымдыққа ие болғаны белгілі.

Терминтану саласындағы жұмыстар жақсы атқарылып жатқан елдердің бірі – Канада. Канадада терминтанушылар ең алдымен терминнің лингвистикалық мәселелеріне көп көңіл бөледі. Мысалы, түрлі тілдердегі терминдерді аудару мен салғастыру, терминжасам, терминологиялық деректер қорын жасау т.б. Терминжасам мәселесі Г.Рондо «Неонимия» (терминтанудың саласы) деп атауды ұсынған ғылым аясында қарастырылады.

Скандинавия елдерінде де терминологиялық жұмыстар қарқынды жүргізіліп, терминтанушыларды дайындау дұрыс жолға қойылған. Онда Х.Пихт сияқты ірі терминтанушы ғалымдар жұмыс істейді.

Терминтануды дамытуда елеулі жұмыстар атқарып отырған Польшада С.Гайда, В.Новицки, З.Строберски сияқты белгілі мамандар қызмет етеді.

Жалпы қазір әлем елдерінің барлығында дерлік терминологиялық орталықтар құрылған. Терминтанушы ғалымдар әлемде ғылыми терминологиясы дамыған 60 тіл (ағылшын, неміс, орыс, француз, итальян т.б.) бар деп жүр. Ол дегеніміз – әлемнің сол 60 елінде терминологиялық жұмыстар жоғары деңгейде жүргізіледі дегенді білдіреді. Терминологиялық жұмыстарды жүргізуді жолға қоймайынша, дамыған, жетілдірілген, қоғам өмірінің түрлі салаларындағы ақпарат алмасу мен кәсіби қарым-қатынасты қамтамасыз етуге жарайтын терминология қалыптастыру өте қиын шаруа. Түркі халықтарының ішіндегі ең бай тіл деп саналатын қазақ тілінің терминологиясын әзірге ғалымдардың ешқайсысы дамыған деп көрсетпейді. Ендеше, қазақ терминологиясын жетілдіру қазақ зиялыларының, ғылыми қауымның, әсіресе, тілшілер мен бүкіл салалық мамандардың алдында тұрған зор міндет [7].

Әлемнің терминтанушы ғалымдары мен терминтану орталықтарының арасында тығыз байланыс орнап, олардың арасындағы ақпарат алмасу, тәжірибе бөлісу әлі де өз деңгейінде жолға қойылмаған. Өзге елдердің терминтану орталықтары мен халықаралық терминологиялық органдарымен байланыс орнату бізде мүлде қолға алынбай отыр деуге болады. Қазіргідей ақпараттық-технологиялық мүмкіндіктер мол уақытта бұлай болуы үлкен кемшілік. Сондықтан да дүние жүзі елдерінің терминологиялық орталықтарымен еларалық, халықаралық байланыстарды орнатып, терминтану саласындағы әлем ғалымдарының іргелі ғылыми еңбектерімен дер кезінде танысып отыру арқылы терминологиялық жұмыстардың жоғары деңгейде жүргізілуіне, отандық терминтанудың дамуына мүмкіндік туғызу аса қажет іс болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] Әбдірахманов А. Термин қалыптастыру тәжірибесінен // Қазақ терминологиясының мәселелері. – Алматы, 1986. – 65-71 бб.

[2] Кайдаров Ә.Т., Айтбаев Ә. Қазақ терминологиясының қалыптасу тарихы, қазіргі жайы және міндеттер//Қазақ терминологиясының мәселелері. – Алматы, 1986. – 9-30-б.

[3] Құрманбайұлы Ш. Қазақ терминологиясы дамуының кезеңдік сипаты. – Астана, 2002. – 184 б.

[4] Жандар Керімбектің Ермаханы. Атаутанудың мыңжылдық тарихы бар // «Қазақ әдебиеті» 2005, желтоқсан

[5] Гринев С.В. Введение в терминоведение. 1993. - 298 с.

[6] А.Суперанская, Н.Подольская, Н.Васильева Общая терминология 19897 - 243 с.

МРНТИ 16.01.00

Ж.Тұрғынбаева

А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының
кіші ғылыми қызметкері, Алматы қаласы, Қазақстан

ҚАЗАҚ АНТРОПОНИМДЕРІ ҚОЛДАНЫСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК СИПАТЫ

Аннотация: Соңғы жылдары тілдің антропонимдік жүйесіне деген қызығушылықтың артуын оның тұлға мен ұлттың мәдени бірлігін құраудағы маңызымен түсіндіруге болады. Антропонимдік жүйе қоғамның әлеуметтік-экономикалық, мәдени тұрғыдан дамуымен тығыз байланыста өрбіп, ұлттық мәдениетті көрсетуші құрал ретінде бағаланады, әлеуметтік сипаты жағынан да зор қызмет атқарады.

Мақалада қазақ есімдерінің қоғам өмірінде алатын орны, тіл біліміндегі зерттеу объектісі ретіндегі рөлі, қазақ азаматтарының аты-жөнін рәсімдеу мәселелері қарастырылады.

Тірек сөздер: ономастика, антропоним, орфография.

Ж. Тургынбаева

младший научный сотрудник Института языкознания им. А. Байтұрсынова,
Алматы, Казахстан

СОЦИАЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КАЗАХСКИХ АНТРОПОНИМОВ

Аннотация. В последние годы повышение интереса к антропонимической системе языка объясняется его значением в создании культурного единства личности и нации. Антропонимическая система имеет тесную связь с социально-экономическим, культурным развитием общества, оценивается как средство, представляющее национальную культуру, также играет важную роль с точки зрения социального характера.

В статье рассматривается место, роль антропонимов в обществе и как объект исследования в языкознании, а также важность правильного оформления фамилии и имен лиц казахской национальности в соответствии с нормами казахского языка.

Ключевые слова: ономастика, антропоним, орфография.

J. Turgynbaeva

Junior researcher at the A. Baitursynov Institute of Linguistics,
Almaty, Kazakhstan